

ՊԱՏՄԱԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՌՈՒՄԼԱՆ ՑԱԿԱՆՅԱՆ

պատրմական գիր. թեկնածու, ԱԻ

ԱՍՏՎԱԾԱՆՉԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ՆՈՐ ԹԱՐԳԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ՕԳՏԱԳՈՐԾՎՈՂ ՄԻ ՀԱՐՔ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԵԶՐԵՐԻ ՀՈՒՐՉ

Ներածություն. Աստվածաշունչն¹ այսօր մեծ հետաքրքրություն է վայելում: Թվում է, թե բնավ պարտադիր չէ, որ ընթերցողը քաջատեղյակ լինի Աստվածաշունչում ներկայացված պատմաաշխարհագրական եւ էթնոմշակութային միջավայրին, նրանում հիշատակված երկրների պետական համակարգերում եւ պաշտոնական գրագրություններում գործածված եզրաբանություններին: Ինչպես երեւում է, այսպիսի մի շարք եզրույթներ, տակավին հնում թյուրըմբռնվելով, անձնավորվել են՝ հանդես գալով որպես անձնանուններ: Այս հանգամանքը մասնագիտական համապատասխան գիտելիքներ չունեցող ընթերցողների համար, Հին Կտակարանի տեքստերի ընկալման առումով, լուրջ խնդիրներ է առաջացնում²: Արդյունքում շատ հաճախ Հին Կտակարանի տեքստերի եւ համատեքստերի իմաստը քննարկվում եւ մեկնաբանվում է անհատական մոտեցմամբ³: Մինչդեռ, արդի գիտությունը հնարավորություն է ընձեռում վերականգնելու որոշ եզրույթների ու հասկացությունների նախնական իմաստները եւ դրանով իսկ հարթելու Հին Կտակարանում ներկայացված որոշ իրադարձությունների ճշմարտացի ընկալման խոչընդոտները:

Սույն հոդվածի շրջանակներում մենք կանդրադառնանք Հին Կտակարանում հիշատակվող սոսկ մի քանի անունների (Թարաթա, Ռարսա-

¹ «Աստուածաշունչ Մատեան Հին եւ Նոր Կտակարանների», արեւելահայերեն նոր թարգմանություն, վերահրատարակություն, Ս. Էջմիածին, 2001: Այսուհետ Աստվածաշունչից կատարված հղումները կտրվեն անմիջապես հղվող բնագրի վերջում:

² Ռ. Ցականյան, Ամաղեկացիներ-հյուքսոսներ-հայեր (Նույնացման խնդրի շուրջ), «Էջմիածին», ԺԱ., 2010, էջ 41:

³ Անդ.:

րիս, Ռափսակ, Ներգէլ, Սարասար, Սարմագ, Նարուսարսեքիմ, Ռարմագ) նախասկզբնական նշանակութիւնը:

Պատմական ետնախորքը. Ասորեստանի արքա Սինախներիբի (Ք. ծ. ա. 705-681 թթ.) գահ բարձրանալուն զուգահեռ, ասսուրական տերութեան իշխանութեան տակ գտնվող մի շարք երկրներ ու շրջաններ Բաբելոնի գլխավորութեամբ ստեղծեցին հակասորեստանյան խմբավորումներ եւ ապստամբեցին: Բաբելոնի թագավոր Մարդուկ-ապլա-իդդինա Բ.-ի⁴ (Ք. ծ. ա. 721-710 եւ 703 թթ.) նախաձեռնութեամբ եւ Եգիպտոսի XXV նուբիական հարստութեան փարավոն Շաբատակայի (Ք. ծ. ա. 702-690 թթ.) օժանդակութեամբ՝ ապստամբեց նաեւ Հրեաստանի Եգեկիա (Ք. ծ. ա. 715-687 թթ.) արքան⁵: Ք. ծ. ա. 703 թ. Սինախներիբը նախ՝ պարտութեան մատնեց Մարդուկ-ապլա-իդդինա Բ.-ին, ապա՝ Ք. ծ. ա. 701 թ. շարժվեց դեպի Արեւելամիջերկրածովյան ավազան: Երբ ասորեստանյան զորքերը հայտնվեցին տարածաշրջանում, ակնհայտ դարձավ, որ խմբավորումը միասնական չէ եւ արդյունքում աստիճանաբար սկսեց քայքայվել: Փյունիկյան քաղաքների տիրակալներն ընծաներով շտապեցին ասորեստանցիներին ընդառաջ եւ իրենց հնազանդութիւնը հայտնեցին Սինախներիբին:

Հնազանդեցնելով Փյունիկիան՝ ասորեստանցիները շարժվեցին հարավ: Իրենց ռազմերթի ճանապարհին նրանք պաշարեցին Լաքիշ քաղաքը, որտեղից զորքերի մի մասին Սինախներիբն ուղարկեց դեպի Երուսաղեմ⁶:

Աստվածաշնչյան տեքստերի քննությունը. Վերոշարադրյալ իրադարձութիւններն իրենց արտացոլումն են գտել նաեւ Աստվածաշնչում⁷:

Քննութեան ենթակա հատվածի հայերեն թարգմանութիւնը մեջ ենք բերում ամբողջութեամբ. «Եւ առաքեաց արքայ Ասորեստանեաց զԹարաթա՝ և զՌաբասարիս՝ և զՌափսակ ՚ի Լաքիսայ առ արքայ Եգեկիայ զօրո ծանու ՚ի վե-

⁴ Աստվածաշնչյան Մարողաք Բաղդանը՝ Դ. Թագվորություններ, Ի. 12:

⁵ O. Borowski, Hezekiah's Reforms and the Revolt against Assyria, The Biblical Archaeologist, vol. 58/3, 1995, p. 148-155.

⁶ A. K. Grayson, Assyria: Sennacherib and Esarhaddon (704-669 B.C.), The Cambridge Ancient History (CAH), III/2, 1991, p. 109ff. T. C. Mitchell, Israel and Judah from the Coming of Assyrian Domination until the Fall of Samaria, and the Struggle for Independence in Judah (c. 750-700 B.C.), CAH, III/2, 1991, p. 353-368. B. S. J. Isserlin, The Israelites, London, 1998, p. 88f. A. Kamm, Israelites: An Introduction, London-New York, 1999, p. 100f. M. A. Sweeney, First and Second Kings: A Commentary, London, 2007, 413f.

⁷ Դ. Թագ. ԺԸ., Բ. Մնացորդաց ԼԲ. 1-19, Եսայո մարգարեություն ԼԶ. 1-22, ԼԷ. 8-38:

րայ Երուսաղէմի» (Դ. Թագ. ԺԸ. 17):

Այնպիսի տպավորութիւն է ստեղծվում, որ Թարթանը, Ռաբսարիսն ու Ռափսակը հատուկ անուններ են, այնինչ, ինչպես կհամոզվենք ստորեւ, դրանք հասարակ անուններ են, դեռ ավելին՝ Ասորեստանի եւ Հին Մերձավոր Արեւելքի, այդ թվում նաեւ հրեական մի շարք պետութիւնների պետական համակարգում ընդունված պաշտոններ են: Հետեւաբար, այդ պաշտոնների օգտագործումը որպէս անձնանուններ սխալ է եւ անթույլատրելի:

Հարկ է նշել, որ նույն երեւոյթն առկա է նաեւ Սեպտուագինտայում եւ Վուլգատայում, որոնց տեքստերը համահունչ են հայկական տարբերակի հետ. «Καὶ ἀπέστειλεν βασιλεὺς Ἀσσυρίων τὸν θαραθαν καὶ τὸν Ραφίς καὶ τὸν Ραψακην ἐκ Λαχίς πρὸς τὸν βασιλέα Εἰζεκιαν ἐν δυνάμει βαρεῖα ἐπὶ Ἱερουσαλήμ» (Βασιλεων Δ, 18:17)⁸: «Misit autem rex Assyriorum Tharthan, et Rabsaris, et Rabsacen, de Lachis, ad regem Ezechiam, cum manu valida, Jerusalem...» (Biblia Sacra, Liber Quartus Regum, XVIII:17)⁹:

Եբրայական բնագրային տարբերակում ունենք. «wayyišəlah melekə-’Aššūr’ eṭ-tarəṭān wə’eṭ rab-sārīs we’eṭ rab-šāḳēh mən-Lakiš āl-hammelekə Hīzəkīyahū bēhēl kōbēd Yərušālāim» (2 Melakhim 18:17)¹⁰:

1. Թարթա, Թարթան, Tharthan, tarəṭān

Հին Կտակարանում օգտագործված «תרתן» *t^art^an*» գոյականն ամենեւին էլ հատուկ անուն չէ, սակայն բնական է, որ ոչ մասնագետ ընթերցողը կտակարանյան տեքստի ընդհանուր պատումի տրամաբանությամբ այն պիտի հասկանար որպէս հատուկ անուն: Իրականում այն Հին Մերձավոր Արեւելքի շատ երկրներում հայտնի աքքադական «turtānu»-ն է՝ ռազմական գերատեսչության ղեկավարը, որը իրականացնում էր ռազմական ու վարչական գործառնութիւններ եւ համարվում էր երկրի բանակի գլխավոր զորահրամանատարը¹¹: Նույն պաշտոնն առկա էր

⁸ Septuaginta, Id Est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX Interpretes, ed. A. Rahlfs, vol. I, Stuttgart, 1943.

⁹ Biblia Sacra, Juxta Vulgatam Clementinam, Divisionibus, Sumariis et Concordantiis Ornata, Denuo ediderunt complures Scripturae Sacrae Professores Facultatis theologiae Perisensis et Seminarii Sancti Sulpitii, Romae-Tornaci-Parisiis, 1938.

¹⁰ Biblia Hebraica Stuttgartensia, by K. Elliger and W. Rudolph (eds.), Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart, 1990.

¹¹ “The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago” (այսուհետ՝ CAD), I. J. Gelb, A. L. Oppenheim, et. al. (ed.), T, vol. 18, Chicago, 2006, p. 489f. “Assyrian-English-Assyrian Dictionary” (այսուհետ՝ AEAD), ed. S. Parpola, Helsinki, 2007, p. 126. W. von Soden, Akkadisches Handwörterbuch (այսուհետ՝ AHw), Band III, Wiesbaden, 1974, S.

նաեւ Բիայնիլի-Ուրարտուում (¹³*Urtānu*)¹²:

Աստվածաշնչում խնդրո առարկա բառն օգտագործված է երկու անգամ: Երկրորդ անգամ այն հանդիպում ենք Եսայու մարգարեությունում. «Յաւոր յորում էին տանաթան յագովրոս¹³, 'ի ժամանակին իր-րն արձակեցաւ յառանայ արքայէ ասորեստանեայց. և ետ պարտեալս ընդ ագովրայ, և առ զնա» (Եսայի, Ի. 1):

Հայերեն թարգմանությունն ընդհանուր առմամբ ճիշտ է արտահայտում եբրայերենի միտքը: Այդուհանդերձ, պետք է նշել նաեւ, որ հայերեն տարբերակն ունի մի շարք շեղումներ: Բնագիր տարբերակում կարդում ենք. «*bišəhnat bō' tarātān 'Ašədōwāh bišəlōh 'ōtūwō Sarəgwōn meleḵā 'Aššūr wayyilāhem bā 'Ašədōwōd wayyiləḵādāh*» (*Yišeyahu* 20:1):

Վերոհիշյալ շեղման պատճառը Սեպտուագինտան է: Ի տարբերություն Աստվածաշնչի հայերեն տարբերակի եւ Սեպտուագինտայի (արքայի անվան դիմաց՝ *Arva*, եւ տանաթան՝ *Tanaθan*¹⁴)՝ Վուլգատայում Ասորեստանի արքայի անունը ճիշտ է ներկայացված եւ համապատասխանում է բնագրին՝ «*ܒܝܫܗܢܬ ܒܕܐܪܬܐܢ ܐܫܕܕܘܘܗ ܒܝܫܠܐܗ ܐܕܬܘܘܘܫܐܪܥܘܢ ܡܠܟܐ ܐܫܫܘܪ ܐܝܝܠܐܗܡ ܒܐ ܐܫܕܕܘܘܕ ܐܝܝܠܐܚܕܐܗ*»¹⁵: Հայկական տարբերակի բնագրային Սարգոն-Առան շեղումը, ինչպես արդեն նշեցինք, թերեւս կարելի է կինի բացատրել միայն Սեպտուագինտայի ազդեցությամբ:

2. Ռափսարիս, Rabsaris, Ραφίς, rab-sāris

Քննության ենթակա հաջորդ անունը «Ռափսարիսն» է՝ «*רַב־סָרִיס - rāb-sārīś*»: Վերջինս նույնպես հայտնի էր Հին Մերձավոր Արեւելքի մի շարք երկրների, այդ թվում նաեւ՝ միասնական հրեական պետության պաշտոնյաների ցանկից: Այն աքքադական *rab*¹⁶ *ša reši*-ին (բառը հանդես է

1332. R. Mattila, The King's Magnates. A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire, State Archives of Assyria Studies, vol. XI, Helsinki, 2000, p. 153. T. Dezső, The Assyrian Army, I, The Structure of the Neo-Assyrian Army, Budapest, 2012, p. 218-221.

¹² Y. Grekian, The Battle of Uauš Revisited, Aramazd: Armenian Journal of Near Eastern Studies, 2010, N V/1, p. 87. Ե. Գրեկյան, Ուաուշի ճակատամարտը (պատմահամեմատական վերլուծություն), ՄԱԵԺ, XXI, 2002, էջ 185:

¹³ Ազոտոսը նույն Աշոոթ քաղաքն է, նրա անվան արխայիկ ձեւը՝ Յետու, ԺԱ. 22, ԺԵ. 46, 47, Ա. Թագ. Ե. 1, 5-8, 2. 17, Բ. Մնացորդաց Ի2. 6, Նէեմի ԺԳ. 23, Եսայի Ի. 1, Զաքարիա Թ. 6:

¹⁴ Իսկ 'H Παλαιά Διαθήκη-ում ('H Παλαιά Διαθήκη, Μετάφραση από τα πρωτότυπα κείμενα, Αθήνα, 2003) խմբագրված արդեն ունենք՝ «*Σαργών*» եւ «*αρχιστράτηγός*», Ησαΐας 20:1.

¹⁵ Սարգոնը Ասորեստանի արքա Սինսիսերիբի հայրն էր՝ Սարգոն Բ. (թ. ծ. ա. 722-705 թթ.):

¹⁶ *rab*, *rabû* - մեծ, գլխավոր, առաջնորդ, պետ, ավագ, եւ այլն՝ CAD, R, vol. 14, 1999, p. 31; AEAD, p. 91:

գալիս հոգնակի թվով) եւ շումերական՝ *LU.GAL.SAG-ն*¹⁷ է եւ նշանակում է ներքինապետ¹⁸, մեծ վեզիր, այսինքն՝ այն նույնպես հատուկ անունն է:

«Ռափսարիս» բառը ճիշտ նշանակությամբ գործածված է Հին Կտակարանի շատ հատվածներում: Այսպես՝ Ծննդոց ԼԷ. 36 եւ ԼԹ. 1-ում նշվում է, որ Եգիպտոսում Հովսեփին վաճառեցին փարավոնի ներքինի («ՇԴՊ»՝ «*sārīs*») Պետափրեսին: Համաձայն Թագավորաց Ա. գրքի պատումի՝ ծերացած Սամուելն իրենից Թագավոր խնդրող ժողովրդին է փոխանցում Աստծո պատգամները, որոնց թվում նաեւ. «և զսերմանս ձեր, և զայգիս ձեր տասանորդեսցէ, եւ տացէ ներքինեսց (»ՆԴՊՊ»)՝ «*lesārīsyw*» ձեռով) իրոց. և սարկաց իրոց» (Ա. Թագ. Ը. 15):

Հին Կտակարանի մեկ այլ հատվածում տեսնում ենք հետեւյալ նկարագրությունը. «... 'ի զանձանակի նաթանայ ներքինոյ («ՊԴՊ»)՝ «*hasārīs*» ձեռով) արքայի¹⁹ ...» (Դ. Թագ. ԻԳ.11):

Բացի վերոնշյալ դեպքերից՝ Աստուածաշնչի տարբեր գրքերում *rab-sārīs-ն*՝ առանց *rabû* (մեծ) ածականի, գործածված է բազմիցս մակբայը (Ծննդ. Խ. 2-23; Դ. Թագ. ԺԸ. 17, ԻԴ. 12-15, Բ. Մնաց. ԻԸ. 1, Երեմ. ԼԴ.19, ԼԸ. 7-10, ԽԱ. 16, Դանիել Ա. 3-19 եւ այլուր): Եվ գրեթե բոլոր դեպքերում, բացառությամբ խնդրո առարկա հատվածի, բառը թարգմանվում է ճիշտ՝ որպես ներքինի:

Ընդ որում, Սեպտուագինտայի նոր հունարեն վերահրատարակություն մեջ խմբագիրները կատարել են բնագրային ճշգրտումներ, ինչի արդյունքում *θαρσαν* եւ *Ραφισ/Rabsaris* գոյականները ապաանձնավորվել են՝ վերականգնելով իրենց ճիշտ իմաստը. «*Tότε ο βασιλιάς της Ασσυρίας*

¹⁷ CAD, R, vol. 14, 1999, p. 289; D. G. Burke, Eunuch, in: International Standard Bible Encyclopedia, G. W. Bromiley (ed.), vol. 2, Eerdmans, 1982, p. 200-202.

¹⁸ CAD, R, vol. 14, 1999, p. 31, 289f., 293ff. AEAD, p. 90. H. Tadmor, Rab-saris and Rabshakeh in 2 Kings 18, in: The Word of the Lord Shall Go Forth: Essays in Honor of David Noel Freedman in Celebration of His Sixtieth Birthday, C. L. Meyers and M. O'Connor, (eds.), Winona Lake, 1983, p. 279-285. A. K. Grayson, Eunuchs in Power: Their Role in the Assyrian Bureaucracy, in: Vom Alten Orient zum Alten Testament: Festschrift für Wolfram Freiherrn von Soden zum 85. Geburtstag am 19. Juni 1993, M. Dietrich and O. Loretz (eds.), Kevelaer, 1995, p. 85-98. K. Deller, The Assyrian Eunuchs and Their Predecessors, in: Priests and Officials in the Ancient Near East, K. Watanabe, (ed.), Heidelberg, 1999, p. 303-311. R. Mattila, The King's Magnates. A Study of the Highest Officials, p. 61-76, 153. V. L. Bullough, Eunuchs in History and Society, in: Eunuchs in Antiquity and Beyond, S. Tougher, (ed.), London, 2002, p. 1-17. K. Radner, Royal Decision-Making: Kings, Magnates, and Scholars, in: The Oxford Handbook of Cuneiform Culture, K. Radner and E. Robson (eds.), Oxford, 2011, p. 358-379. T. Dezső, The Assyrian Army, p. 222.

¹⁹ Խոսքը Հրեաստանի թագավոր Հոսիայի (Ք. ծ. ա. 640-609 թթ.) մասին է:

έστειλε από τη Ναχίς τον αρχιστράτηγό του, τον αρχηγό του επιτελείου του και τον υπασπιστή του με πολύ στρατό, εναντίον του βασιλιά Εζεκία στεν Ιερουσαλήμ» (Β Βασιλεων (ή Βασιλεων Δ), 18:17):

3. Ռափսակ, Րաֆաքոն, Rabsacen, rab-šākēh. rab-šākēh («רַב־שָׁכֶח» - r^ab-š^akēh) բառակապակցությունն Աստվածաշնչում օգտագործված է 17 անգամ (Դ. Թագ. ԺԸ. 17, 19, 26-28, 37, ԺԹ. 4, 8, Եսայի ԼԶ. 2, 4, 11-13, 22, ԼԷ. 4, 8, Սիրաք ԽԸ. 18 («έν ήμέραις αὐτοῦ ἀνέβη Σενναχηριμ καὶ ἀπέστειλεν Ραψακην καὶ ἀπῆρεν καὶ ἐπῆρεν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ Σιών καὶ ἐμεγαλύνησεν ἐν ὑπερηφανίᾳ αὐτοῦ» (Σοφία Σιραχ, 48:18). «Նրա ժամանակ Սենքերիմը եկավ եւ ուղարկեց Ռափսակեւին, եւ իր ձեռք բարձրացրեց Սիոնի վրա, եւ հպարտությամբ պարծենում էր իր գոռոզությամբ»: Սիրաքի գրքի հայերեն թարգմանությունն ավարտվում է 42-րդ գլխով), եւ ինչպես նախորդ բառակապակցությունները, սա նույնպես անձնանունն է: Հարկ է նշել, որ այն որպես անձնանուն է հանդես գալիս նաեւ Հովսեփոս Փլավիոսի երկում²⁰:

šaqû – բառն ունի մի շարք նշանակություններ, որոնց, սակայն, այստեղ չենք անդրադառնա: Նշենք միայն, որ վերջինիս վերաբերյալ նույնպես կան բազմաթիվ հետազոտություններ²¹: Այն Բաբելոնի եւ Ասորեստանի պետական կառուցակարգի գլխավոր բաղադրիչներից մեկն էր եւ պարզապես նշանակում էր «մեծ կամ գլխավոր մարտիկ»՝ rab šaqû («(LÚ/SAL.)SÍLA.ŠU.DU₈(.A)»)²²:

4. Սարմագ, Ռարմագ և այլ եզրույթներ. Միջագետքյան անձնանունների տրոհման եւ նրանց առանձին բաղադրիչների վերաանձնավորման, ինչպես նաեւ պաշտոնի անվան անձնավորման երեւույթին ականատես ենք նաեւ Հին Կտակարանի մեկ այլ դրվագում, որտեղ պատմվում է Նոր Բաբելոնիայի արքա Նաբուգոդոնոսորի (Ք. ծ. ա. 605-562 թթ.) կողմից Երուսաղեմի գրավման մասին:

²⁰ Иосиф Флавий, Иудейские древности, в 2-х томах, пер. с греческого Г. Гепкеля, Москва, 1996, том 1, кн. 10, I:1-2, եւ այլուր:

²¹ P. Höffken, Die Rede Rabsake vor Jerusalem (2 Kön. XVIII / Jes. XXXVI) im Kontexte anderer Kapitulationsförderungen, Vetus Testamentum, vol. 58/1, 2008, p. 44-55. P. Machinist, The Rab Sāqēh at the Wall of Jerusalem: Israelite Identity in the Face of the Assyrian "Other", Hebrew Studies, vol. 41, 2000, p. 151-168. D. Rudman, Is the Rabshakeh also Among the Prophets? A Rhetorical Study of 2 Kings XVIII 17-35, Vetus Testamentum, vol. 50/1, 2000, pp. 100-110. H. Tadmor, Rab-saris and Rab-shakeh in 2 Kings 18, p. 279-285. Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն, հ. Ա., Հին շրջան, Երեւան, 2013, էջ 100:

²² CAD, Š2, vol. 17/2, 1992, p. 171. AHW, B. III, 1974, S. 1181-1183. AEAD, p. 90. մանրամասն տե՛ս նաեւ՝ R. Mattila, The King's Magnates, p. 45-60:

Եբրայերեն բնագրում գրված է. «wayyābō'û kōl šārê melekā-bāvel wayyēšābū bāša'ar hatāwekā nērāgal šar-'ešer samāgar-nābū šar-sākīm rab-sārīs nērāgal šar-'ešer rab-māg wākāl-šā'ērīt šārê melekā bāvel» (Yirmeyahu 39:3):

Հին Կտակարանի Հայերեն Թարգմանություն մեջ առկա են անունների ե՛ւ նմանություններ, ե՛ւ տարբերություններ. «... և մերին զօրավարք արքային բարելացուց, և նստան 'ի դռանն միջնումն. ներգեղ՝ սարսապ, սարսապաղ, նարսարսերիւ, ոսիսարիս և ներգեղ՝ սարսապ, ուսմագ և ամենայն այլ ևս իշխանք բարելացուց» (Երեմիա ԼԹ. 3):

Հետաքրքրական է այն փաստը, որ Հին Կտակարանի Հայերեն տարբերակի խնդրո առարկա հատվածին բավականին համահունչ է Վուլգատայի համապատասխան մասը. «... et ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, et sederunt in porta media: Neregel, Sereser, Semegarnabu, Sarsachim, Rabsares, Neregel, Sereser, Rebmag, et omnes reliqui principes regis Babylonis» (Jeremiah 39:3):

Մինչդեռ Սեպտուագինտայի տեքստը նկատելիորեն տարբերվում է նրանցից: Այնտեղ նշված է. «Μπήκαν τότε ὅλοι οἱ αξιωματοῦχοι το στρατηγείου τους στη μεσαία πύλη: Ο Νεργάλ-Σαρσεέρ, ο Σαμγάρ-Νεβώ, ο Σαρ-Σεχίμα, επικεφαλής του παλατιού, καθώς και ένας ἄλλος Νεργάλ-Σαρσεέρ, ἀνώτατος σύμβουλος του βασιλιά της Βαβυλώνας»:

Խմբագրումից հետո Սեպտուագինտայի՝ խնդրո առարկա հատվածը ստացել է հետեւյալ տեսքը. «... ἐν ᾗ κατέκλεισεν αὐτὸν ὁ βασιλεὺς Σεδεκίας λέγων διὰ τί σὺ προφητεύεις λέγων οὕτως εἶπεν κύριος ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι τὴν πόλιν ταύτην ἐν χερσὶν βασιλέως Βαβυλῶνος καὶ λήμψεται αὐτήν» (Ἰερεμίας 39:3):

Անձնանունների մի տարբերակ է ներկայացնում հրեա մատենագիր Հովսեփոս Փլավիոսը. «Սեղեկիայի»²³ կառավարման տասնմեկերորդ տարում, չորրորդ ամսվա իններորդ օրը՝ քաղաքն ընկավ: Քաղաքը վերցրին այն զորահրամանատարները, որոնց Նարբոզորոնոսը հանձնարարել էր քաղաքի պաշարումը: ... Եթե ինչ-որ մեկը ցանկացավ իմանալ այդ զորահրամանատարների անունները, որոնք գրավեցին և ավերեցին Երուսաղեմը, ապա ահա նրանք՝ Նիրգելեար, Արեմմանյ, Սեմեգար, Նարսապ և Էրարամպար»²⁴:

²³ Սեղեկիան (թ. ծ. ա. 597-587 թթ.) Հրեաստանի վերջին թագավորն է:

²⁴ Иосиф Флавий, Иудейские древности, том 1, кн. 10, VIII:2: Այստեղ հետաքրքիր է նաեւ այն հանգամանքը, որ Հովսեփոս Փլավիոսի գրքում նույնպես Տարսանը, Ռաբսարիսն ու Ռափսակը հանդես են գալիս որպես անձնանուններ (10, I:1, եւ հաջորդները):

Ինչպես տեսնում ենք, Հովսեփոս Փլավիոսի հիշատակած անուններից Աստվածաշնչի հաղորդումներին համապատասխանում են Նիրգեյեարը, Սեմեգարը եւ Նաբոսարը:

Այսպիսով, ունենք թվացյալ վեց անձնանուն՝ Ներգէլ, Սարասար, Սարմագ, Նաբոսարսեքիմ, Ռափսարիս եւ Ռաբմագ: Մենք արդեն անդրադարձանք ռափսարիսին, ինչի շնորհիվ խնդրահարույց անձնանունների թիվը կրճատվում է մեկով: Ուշադիր զննելով եւ համեմատական վերլուծության ենթարկելով բնագրային տեքստը՝ դժվար չէ տեսնել, որ նրանում առկա է երկու անձնանուն՝ Նաբուգոդոնոսորի արքունիքում զբաղեցրած պաշտոններով հանդերձ²⁵:

Առաջին երկու անունների՝ Ներգէլի եւ Սարասարի համադրությունից եւ բնագրային համադրումից՝ «נֶרְגָּל שָׂר-עֶשֶׂר - *nēragal šar-’ešer*», դժվար չէ նկատել, որ դրանք ոչ թե առանձին անձնանուններ են, այլ Նոր Բաբելոնի արքա Ներգալ-շար-ուծուր/Ներիգլիասարի (Ք. ծ. ա. 559-556 թթ.) անվան առանձին մասերը: Նմանապես եւ Նաբոսարսեքիմ անվան հիմքային քննությունը պարզ է դարձնում, որ այն կարող է վերականգնվել որպես Նաբու-շար-չեքի:

4.1. Սարմագ, *samagar*, *simmagir/samgar*. *Simmagir*-ի («*s^am^ga^r*») պաշտոնի վերաբերյալ հստակություն չկա. ամենայն հավանականությամբ՝ այն բաբելական պետության կառավարման համակարգում բարձր իշխանական պաշտոն էր²⁶: Հնարավոր է, որ այդպես է կոչվել արքայի հանձնակատարը²⁷: Ամեն դեպքում, այն ոչ մի կերպ չի կարող հանդես գալ որպես անձնանուն, ուստի Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության մեջ այն եւս պետք է սրբագրվի:

4.2. Ռարմագ, *rab-māg*, *Rebmag*. Ի տարբերություն «*simmagir*»-ի, այս պետական գործակալության վերաբերյալ կարելի է ավելի որոշակի խոսել: Առաջին հերթին անհրաժեշտ է նշել, որ այս բառը ոչ մի կապ չունի «մոգ-մագ» դասական պատկերացումների հետ: Մոգն առավելապես առնչվում է զրադաշտականությանը, որի հոգեւոր սպասավորը քուրմն էր, իսկ Ք. ծ. ա. Դ. դարի առաջին քառորդում այն ոչ մի կերպ չէր կարող օգտագործվել երեմիա մարգարեի կողմից: Առավելապես նման

²⁵ Մանրամասն տե՛ս նաեւ՝ **W. von Soden**, Der neubabylonische Funktionär *simmagir* und der Feuertod des Šamaš-šum-ukīn, Zeitschrift für Assyriologie, 1972, № 62/1, S. 84-90. **T. C. Mitchell**, Judah until the Fall of Jerusalem (c. 700-586 B. C.), CAH, III/2, 1991, p. 406f.

²⁶ CAD, S, vol. 15, 1984, p. 272f. AHw, B. II, 1972, S. 1054, AEAD, p. 100.

²⁷ **T. C. Mitchell**, Judah until the Fall of Jerusalem, p. 406.

Թարգմանությունից համար պետք է հաշվի առնվեր նաեւ «rab/rabû» ածականի առկայությունը տեքստում եւ Թարգմանվեր որպէս «մեծ մնագ կամ մոգպէտ», այնպէս, ինչպէս այն կիրառվում էր, ասենք, Աքեմենյան եւ Սասանյան ժամանակաշրջանի Պարսկաստանում:

Վերոշարադրյալ տեսակետից հասկանալի է, որ Սեպտուագինտայի եւ հայերեն Աստուածաշնչի Թարգմանությունների ժամանակ «rab-māg» ընկալել եւ կիրառել են իրենց դարաշրջանին հարիր եւ իրենց քաջ հայտնի բառի օգտագործմամբ. rab-māg/rab mūgi ($r^ab-m^āg$) բառակապակցության մեջ, ինչպէս արդեն նշել ենք, «rab/rabû» մակբայը կիրառվում է «մեծ» իմաստով, իսկ ինչ վերաբերում է «māg» գոյականին, ասյա այն միանշանակորեն աքքադական «mūgu/i» գոյականն է, որը նշանակում է զինված ուժերի քանակական կազմ (կոնտինգենտ), հեծելավաշտ (էսքադրոն), զորախումբ (բրիգադ)²⁸:

Այսպիսով, «mūgu/i»-ի գոյականին ավելացնելով «rab/rabû» ածականը՝ կստանանք Նոր Բաբելոնիայի ռազմական գործակալության հրամանատարական կազմի ղեկավար պաշտոն²⁹: Ուրեմն՝ «rab mūgi» նշանակում է հեծելավաշտի կամ հետեւակային զորախմբի հրամանատար: Այն կարելի է համեմատել «mugirru, bēl mugirri»-ի հետ³⁰:

Ինչպէս տեսնում ենք, օգտագործված բառակապակցությունն անձնանուն չէ եւ ոչ մի կապ չունի Թարգմանված բառի հետ, առավել եւս, որ նրանք իմաստային առումով անգամ նույնական չեն:

Ամփոփում. Ընդհանրացնելով վերոշարադրյալը՝ Թագավորաց Դ. գրքի ԺԸ. 17 հատվածի համար առաջարկում ենք հետեւյալ Թարգմանությունը. «Ասորեստանի արքան զորահրամանատարին (Թարաթային), ներքինապետին (Ռաբասրիսին) ու գլխավոր մարտիկին (Ռափասակին) մեծ զորքով ուղարկեց Երուսաղեմ՝ Եզեկիա արքայի մոտ»:

Իսկ Երեմիայի մարգարեության ԼԹ. 3 հատվածը Թարգմանում ենք այսպէս. «...և բաբելացիների արքայի բոլոր զորավարները՝ Ներգալ-շար-ուծուրը՝ արքայական հանձնակատարը, Նաբու-շար-շեքին՝ ներքինապետը և Ներգալ-շար-ուծուրը՝ հեծելավաշտի հրամանատարը ու բաբելացիների արքայի այլ իշխաններ, մերան և բազմեցին միջին դռան առաջ»:

²⁸ CAD, M2, vol. 10, 1977, p. 170f. AHw, B. II, 1972, S. 667. AEAD, p. 66.

²⁹ G. Frame, Babylonia, 689-627 B.C.: A Political History, Leiden 1992, Reprint - 2007, p. 150, 158. T. C. Mitchell, Judah until the Fall of Jerusalem, p. 406, եւ այլուր:

³⁰ CAD, M2, vol. 10, 1977, p. 171. AHw, B. II, 1972, S. 667, AEAD, p. 66.

РЕЗЮМЕ

В рамках данной статьи обсуждаются используемые в армянском переводе Библии несколько аккадских терминов (turtānu, rab ša rēši, rab šaqû, и т.д.), которые выступают в качестве личных имен. Суммируя результаты исследования, для 4 Книги Царств, стих 18:17 мы предлагаем следующий перевод: “И послал царь Ассирийский своего главнокомандующего, своего главного евнуха и своего главного виночерпия из Лахиса к царю Езекии с большим войском в Иерусалим”. А для перевода стиха 39:3 Пророчеств Иеремии: “И все князья Вавилонского царя вошли и сели в Средних воротах, Нергал-Шарецер – королевский комиссар(?), Набу-шар-шеки – глава евнухов, Нергал-Шарецер, начальник конницы, и все остальные князья царя Вавилонского”.

SUMMARY

In this article several Akkadian terms (turtānu, rab ša rēši, rab šaqû, etc.), used in the Armenian translation of the Bible are discussed, which act as personal names. As a result, for 2 Kings 18:17, we offer the following translation - “And the king of Assyria sent Tartan and Rabsaris and Rabshakeh from Lachish to King Hezekiah with a great host against Jerusalem” (2 Kings 18:17). And for the translation of Jeremiah 39:3 - “And all the princes of the king of Babylon came in, and sat in the middle gate, even Nergalsharezer, Samgarnebo, Sarsechim, Rabsaris, Nergalsharezer, Rabmag, with all the residue of the princes of the king of Babylon”.

